

UDK 808.62 (091)

Izvorni znanstveni rad

Primljen: studeni 1997.

Prihvaćen za tisak: 30. lipnja 1998.

Dragica Malić

PALJETKOVANJE PO NAJSTARIJIM HRVATSKIM MOLITVENICIMA (Molitveničko nazivlje)

Izvor građe su najstariji poznati hrvatski molitvenici - *Vatikanski hrvatski molitvenik* iz vremena oko 1400. godine i *Akademijin dubrovački molitvenik* iz polovice 15. stoljeća - oba dubrovačke provenijencije. Iz njihove bogate leksičke građe izabrano je za prikaz molitveničko nazivlje i s njim najtješnje povezan opći leksik.

Riječ *paljetkovanje* u filologiji nas upućuje na traganje dubrovačkim leksikom.¹ Ovdje je izabran za prikaz jedan njegov maleni segment. Naime, najstariji sačuvani hrvatski molitvenici² na narodnom jeziku -

¹ Vidi: L. Zore (1892, 1893, 1899, 1907). Za osnovno značenje riječi vidi: AR X, 595 s. v. *paletkovaње, paletkovati, 1. paletak*.

² Naziv "molitvenik" za vrstu tekstova što se ovdje razmatraju naslijeđen je od poznatih filologa Franje Fanceva i Milana Rešetara, koji su se prvi tim tekstovima ozbiljno bavili i treba ga shvatiti uvjetno. Naime, sastav ovih knjižica ne odgovara današnjem sadržaju i značenju riječi "molitvenik". One su zapravo zbirke "oficija" za laike (među

njih pet - dubrovačke su provenijencije.³ To su: latinički rukopisni *Vatikanski hrvatski molitvenik* (V¹ - iz vremena oko 1400.) i nedavno otkriven *Akademijin dubrovački molitvenik* iz Arhiva HAZU sign. VII - 17⁴ (A - iz polovice 15. st.), zatim *Prvi tiskani hrvatski molitvenik* (T - tiskan između 70-ih i 90-ih godina 15. st., te je možda najstarija tiskana hrvatska latinička knjiga),⁵ latinički rukopisni *Drugi vatikanski molitvenik* (V² - s kraja 15. st.),⁶ *Ćirilički dubrovački molitvenik* (Ć - tiskan 1512. u Veneciji).⁷ Po preinakama (premda ne sasvim dosljednima) molitvenog i psalamskog teksta zamjenom muškog roda u ženski u tim i nekim kasnijim molitvenicima vidi se da su bili namijenjeni upotrebi u ženskim samostanima.⁸ Nakon tih dubrovačkih molitvenika slijedi rukopisni splitski tzv. *Marulićev molitvenik* (vjerojatno iz polovice 16. st., danas u Arhivu HAZU sign. I. a. 5.), pa *Dešićev Raj duše* iz 1560., ćirilički rukopisni *Ortus anime* (pisan 1567. u Beogradu, očito u dubrovačkoj trgovačkoj koloniji,⁹ danas također u Arhivu HAZU), drugo izdanje dubrovačkog ćiriličkog oficija iz 1571.¹⁰ i još jedan latinički rukopisni *Franjevački dubrovački molitvenik*, također namijenjen redovnicama (F - s kraja 16. st., iz biblioteke dubrovačkoga franjevačkog samostana Male braće).

koje se po crkvenoj terminologiji ubrajaju i časne sestre) i raznih molitava. Latinski je naziv za knjižicu takva sastava: *liber horarum*.

³ Stariji je od njih glagoljički pariški kodeks iz 1375. *Code slave 73* s tekstovima na jeziku hrvatske crkvenoslavenske redakcije. Idući je glagoljički tiskani *Rimski oficij* iz 1530. Šimuna Kožičića. - Vidi: J. Tandarić (1993, 276-277).

⁴ Vidi: J. Tandarić, 1993, 276; D. Malić (1997).

⁵ Vidi: V. Putanec (1985).

⁶ M. Rešetar (1938b, XLVII-XLVIII, bilj. 3) kaže za njega - navodeći mišljenje C. Giannellija - da je prepisan s ćiriličkoga iz 1512., i to s nekoga njegova nepoznata izdanja što je samo sobom nonsens - ali za takvu tvrdnju nema pravih osnova (usporedila sam, naime, objavljene dijelove V² iz *Djela JAZU* 31 s Ć objavljenim u M. Rešetar i Ć. Đaneli (1938).

⁷ V¹, početak i kraj V², T i tzv. Marulićev objavljeni su u *Djelima JAZU* 31, Ć u M. Rešetar i Ć. Đaneli (1938), A (iz Arhiva HAZU) autorica ima u svojoj transkripciji, a ostali molitvenici nisu ovom prigodom uzimani u razmatranje.

⁸ Na temelju vlastita uvida. Usp. i: V. Putanec (1985).

⁹ Vidi: F. Fancev (1934, XC); M. Rešetar i Ć. Đaneli (1938, XLVIII).

¹⁰ Vidi: M. Rešetar i Ć. Đaneli (1938).

Ovdje ćemo se zadržati na dva najstarija od tih molitvenika - V¹ i A - i to na njihovu molitveničkom nazivlju i leksiku neposredno s njim u vezi. Za potvrđenost/nepotvrđenost riječi služit ćemo se jedinim povijesnim rječnikom - *Rječnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika* što ga je izdala JAZU, poznatijim pod nazivom Akademijin rječnik (AR), svjesni njegove nepotpunosti što se tiče zastupljenosti građe iz najstarijih hrvatskih jezičnih spomenika, osobito latiničkih. Nažalost, Zorino nam *Paljetkovanje* u tom poslu neće pomoći jer se bavi svakodnevnim dubrovačkim leksikom.

1. Sadržaj molitvenika

Zajednički su sastavni dijelovi ovih (i većine ostalih) molitvenika *oficiji Blažene Djeve Marije, Svetoga Krsta, Svetoga Duha, Oficij za mrtve i Sedam psalama pokornih* s pripadnim litanijama, a svaki od njih na kraju ima molitve za druge prigode. Ovu ćemo analizu obrednog leksika V¹ i A započeti s njihovom temeljnom riječju - onom koja se nalazi u naslovu V¹ (A nema toga naslova jer je na početku krnj) - **ofičje** (graf. u V¹ *officie* i *oficie*, u A samo *oficie*): *Počinje ofičje blažene Djeve Marije po zakonu Svete crkve rimske* 1r¹¹, te u naslovima ostalih sastavnih dijelova molitvenika: *Počine ovoj ofičje na večernju prve subote od adventa* V¹ 61v, A 53v, *Počine ofičje od mrtvujeh* V¹ 97r, A 62v, *Počine ofičje Svetoga Krsta* V¹ 138v, A 95v, *Počine ofičje Svetoga Duha* V¹ 142r, A 99r, ili u molitveničkim uputama: *Išti ga u početak ofičja od Gospođe* V¹ 105r, A 68r, *govori se po svršenji ofičja* V¹ 70r, *za ovoj ofičje Duha Svetoga* A 101v i dr. Primjeri pokazuju da je značenje ove riječi 'laička dnevna služba za određenu vjersku prigodu'. Do našeg čitanja *ofičje* došli smo posredstvom Ć, u kojemu je najčešća grafija *ofičje*¹² i *ofičbye*, premda ima pod latiničkim utjecajem i *ofičie*, *ofičia*, što je transkripcijski dvoznačno. Za č imamo potvrdu i u A (graf. *c* = *č*), dok se u V¹ *c* i *č* grafijski ne razlikuju, pa bi se njegova grafija mogla čitati još i: *oficije*, *ofičije*. Dočetak *-je* prije upućuje na talijanski nego na latinski izgovor,

¹¹ Oznake 1r, 1v itd. odnose na *recto* i *verso* stranu V¹ i A. Njih citiram prema vlastitu čitanju. Ostali molitvenici koji će se navoditi kao usporedna građa imat će oznake prema citiranim izdanjima, npr. 1a, 1b itd.

¹² Obična grafija u kurzivnom tekstu označava ligaturu ćiriličke grafije.

prema tome prije č nego c, ali za -ij-/-j- na temelju grafije nismo sigurni. No bez obzira na lik - *ofičje* ili *ofičije* - naše su potvrde za tu riječ najstarije dosad poznate.¹³

2. Nazivi molitvenih "časova"

Ofičje/ofičije ima svoje **čase** ('dio dana', lat. *hora*) u koje se određeni njegovi dijelovi mole: *Govore se na laudes i na sve čase ovej antifane* V¹ 68r, *Na sve čase ovuj molitvu govori* V¹ 70r, A 59v. U ovdje upotrijebljenom značenju¹⁴ ta je riječ potvrđena tek iz 17. st. Riječ **brijeme/vrijeme** u V¹ i A - za razliku od Č¹⁵ - u ovom se terminološkom značenju ne upotrebljava, premda dolazi u temeljnom značenju 'dio dana, ura (po staroj diobi)', po kojem su oficijiski časi nazvani, npr. *U brijeme prvo poveden jest/bi*¹⁶ *Isus k Pilatu, U brijeme šesto Isus/Isukrst bi krstu pribijen* V¹ 140v, A 96v, *I s krsta ga snimiše u brijeme večerće* V¹ 141r, A 97v i dr. Na početku molitvenog dana je **utrńa/jutrńa**¹⁷, ali ona se ne pojavljuje kao oficijiski termin nego samo u psalamskom tekstu: *na utrńah pouču se u te* V¹ 23v, *i u jutrnah misliti ću o tebj*e A 12r (Ps. 62₇). U terminološkom smislu u V¹ je **matutin** i **matutina**, a u A samo **matutina**. Tako V¹: *Ovuj molitvu išti na svršenje od matutina* 38r, *Počĩne laudes od matutine* 21r, *Nadi sprijeda na sursi od matutine* 63r, *Na matutin invitorijum* 105r; A: *Na matutinu invitorijum* 68r.¹⁸ Lik *matutin* nastao je izravno iz lat. *matutinum*, dakle prvi stupanj posuđivanja, dok je lik *matutina* nastao ana-

¹³ Vidi: AR VIII, 733 s. v. *oficij* pod *b*) s potvrdama od 15. st. U AR još dolaze likovi: *oficije*, *oficijo*, *ofičice* s potvrdama od 16. ili 17. st., te *ofičije* - kako bi se mogao čitati i naš primjer - s dubrovačkom potvrdom iz 16. st.

¹⁴ AR I, 897 s. v. *čas* pod 3. *b*) "molitve razređene na sahat (po staroj diobi njihovoj) u koje se čitaju zovu se zajedno časovi".

¹⁵ Npr. ... *govori ju* [molitvu] *na sursi oda svih vremen* 38a, *počĩne vrijeme tretje* 39a. Usp. i tzv. Marulićev molitvenik: *Na laude i na vrimenta antifan* 204.

¹⁶ Primjeri iz V¹ i A koji se razlikuju samo u jednoj riječi navode se istovremeno, s time da se varijante razdvajaju kosom crticom. Na prvom je mjestu primjer iz V¹, a na drugome iz A.

¹⁷ AR IV, 696 s. v. *jutrńa* pod *a*) "vrijeme pred zorom" ima potvrde samo iz Mikaljina i Stullijeva rječnika, dakle znatno mlađe od ovdašnjih.

¹⁸ AR VI, 535 *matutin* nema potvrđeno, a s. v. *matutina* sa značenjem "jutreńa služba na slavu Božju" ima potvrde tek od 17. st.

logijom prema domaćoj riječi *jutrńa/jutarńa/jutreńa/utrńa*. Sastavni je dio *matutina/matutine* - **nokturan** (lat. *nocturnum* > *nokutrnъ* > *nokturən* > *nokturan* - sa sekundarnim nepostojanim *a*) - V¹: *U prvi nokturan antifan* 105r, *U drugi nokturan antifan* 113r, *Na nokturan, treći antifan* 121r; A: *U prvi nokturan antifana* 68r, *U drugi nokturan antifana* 75v, *U treći nokturan antifana* 81v. Prvi čas iza *matutina* jest **prima** (izravno iz lat. 'prva' poimeničenjem) - V¹: *Počinē prima* 34r, 140r, 143r, *Ovuj pjesan išti u primi* 39r, 45v, *Kapituo na primu* 67 v i dr.; A: *Na primu veras* 21r, *Na primu kapitulo* 57v, *Na primu pjesanca* 96r, 100r. Slijedi **tijerča** (stara posuđenica iz lat. *tertia* sa č za lat. *ti*; poimeničenje kao i kod *prime*). Radi se o hiperjekavizmu. Čitanje sa *ije* preuzeto je od Rešetara,¹⁹ premda bi duljenjem jata po položaju ispred sonanta moglo biti i *tjerča*.²⁰ Primjeri - V¹: *Počinē tijerča* 38r, 143v, *Na tijerču* 67v, *Počinē na tijerču iman* 140r; A: *Na tijerču veras* 25r, *Ovi psalam išti na tijerču od Gospođe* 63r (2x) i dr. Iza *tijerče* dolazi **seksta**²¹ (izravnim preuzimanjem iz lat. *sexta* i poimeničenjem). Riječ se u oba rukopisa piše sa *x*, ali to ništa ne govori protiv njezine udomaćenosti jer se i ostale posuđenice (i u drugim onovremenim spomenicima), kojima lik nesumnjivo pokazuje udomaćenost, pišu stranom grafijom.²² Primjeri - V¹: *Na sekstu v(eras)* 42r, *Na sekstu kapituo* 67v, *Na sekstu iman* 140v; A: *Na sekstu veras* 31r, *Na sekstu kapitulo* 57v, *Na sekstu pjesanca* 96v, 100v. Slijedi **nona** ili **podne** (također izravno iz lat.)²³ - V¹: *Počinē nona* 45r, 141r, *Na nonu kapituo* 68r; *Počinē na podne iman* 148r, *Molitva na podne* 158v (primjeri su iz različitih dijelova molitvenika, koji su vjerojatno imali različite predloške); A: *Na podne veras* 36r, *Na podne kapitulo* 57v, *Na podne pjesanca* 97r, 100r. **Večernā** - za razliku od *jutarńe* - dolazi u termino-

¹⁹ U M. Rešetar i Č.Đaneli (1938, XXIX i d.).

²⁰ Graf. *tiercaltierča*; Č ima: *Na tierču* 71b, 77a, ali on pored *Pjesanca* piše i *Pjesanca*. AR XVIII, 314 ima natuknicu *tijerča*, ali među potvrdama ima i *tjerča*. Najstarija je potvrda Gradićeva (II. pol. 16. st.). - U glagoljaškim tekstovima dolaze nazivi *terca* i *trca* (sa sekundarnim slogotvornim *r* < *er*, što je dosta česta pojava u našim starijim tekstovima). Na podatke o glagoljaškom nazivlju paralelnom ovom iz dubrovačkih molitvenika upozorio me akad. Eduard Hercigonja.

²¹ Č i tzv. Marulićev molitvenik imaju i *šestu*. - AR XIV nema *seksta*.

²² Č ima *Na šesstu* 71b, ali i *Na sekstu* 81a.

²³ AR VIII nema *nonu*, niti AR X ima *podne* sa značenjem 'molitvene ure'.

loškoj upotrebi - V¹: *Počine večerňa na slavu Gospođe* 48v, *Počine ofičje na večerňu prve subote od adventa* 61v, *Po redu kako ide na večerňoj* 67v, *Ove molitve nađi na večerňoj* 138v, *Počine na večerňu iman* 141r i dr. (ukupno 11x); A: *Na večerňu veras* 41r, *Po redu kako ide na večerňu... Molitvu išti na sursi od večerňe* 57v, *Verse molitve išti na večerňu od mrtvijeh* 94r i dr. (ukupno 10x). Za ovu riječ imamo najstariju poznatu potvrdu iz istog vremena kao i V¹.²⁴ U V¹ ona se može (ali ne mora) deklinirati kao pridjev, što je vjerojatno preuzeto iz čakavske matice.²⁵ U A potvrde su samo za imensku deklinaciju. Završni čas molitvenog dana je **komplita/konplita**.²⁶ Riječ je nastala ukrštanjem lat. *completorium* i tal. *compieta*, vjerojatno ne bez utjecaja naziva ostalih molitvenih časova, koji su ženskoga roda, a i domaćih *jutarňa*, *večerňa*. Riječ je u V¹ od 6 primjera 4x zabilježena s *m* (2x je *m* označen znakom kraćenja), a u A svih je 7 primjera zabilježeno s *n*. O zamjeni suglasnika *m* s *n* ispred labijalnih suglasnika u posuđenicama iz dubrovačkih spomenika Rešetar je pisao u više navrata (1933, 59; 1938b, 204; 1952, 49-50) ne tumačeći pojavu,²⁷ koja je upravo suprotna našem jednačenju po mjestu tvorbe tipa *hinba* > *himba*.²⁸ Primjeri - V¹: *Počine komplita* 56v, *I na psalam od komplite* 69v, *Na komplitu iman* 141v i dr.; A: *Na konplitu kapitulo* 55r, *Ovi psalam išti na konplitu od Gospođe* 63v, *Na konplitu pjesanca* 55r i dr. Riječ je u liku *komplita* potvrđena od 16. st., a lik *konplita* nije potvrđen.²⁹ Osim naziva molitvenih časova u ovu skupinu odrednica molitvenih vremena ulaze još tri naziva: **laudes/laude** (graf. *laudes/laude*), od kojih je prvi lik izravno iz latinskoga, a drugi ima oblik prema prevedenici *hvale*, koja, čini mi se, nije potvrđena u dubro-

²⁴ U AR XII, 650 s. v. 1. *večerňa* najstarija je potvrda iz glagoljičkih *Rogovskih regula* (oko 1400.). Ostale su potvrde tek iz 16. st.

²⁵ Tako npr. u *Žičima svetih otaca* iz 15. st. - vidi: D. Malić (1997, 533).

²⁶ U glagoljaškim tekstovima: *kumplet'* i *kumpleta*.

²⁷ Npr. *cinbal* ali i *cimval*, *kvatrotenpori*, *linba*, *tinpal/tenpao* ali i *templa*, *sinpozije* i dr. Ista je pojava zabilježena i u ovdje razmatranim spomenicima na više mjesta.

²⁸ U V¹ za ovu su riječ potvrđena oba lika: *hinbe* 77r i *himbe* 76r, a u A samo *himbe* 109v, 111v, 112r.

²⁹ Vidi: AR V, 250.

vačkim molitvenicima, ali jest u tzv. Marulićevu.³⁰ U Ć dolazi lik *lavdes* (u transliteraciji: *lavdesb*) 34a, 70a, 122a³¹, ali se ipak ne bismo usudili predložiti taj izgovor i za naše molitvenike (V¹ ima plemićki grb, a A je bogato iluminiran; u oba ima više latinizama nego u Ć, što bi moglo značiti da su namijenjeni obrazovanijoj sredini). Primjeri - V¹: *Počiñe laudes od matutine* 21r, ... *govore se na laudes i na sve čase ovej antifane* 68r, *Ovi psalam nađi na laudes od Gospođe* 135r, *Ovi psalam išti u laudes od Gospođe*. ... *I ovi psalam išti u laudes od Gospođe* 137r i dr. (ukupno 8x); A: *Na laude veras* 10r, *Na laude psalam* 89r, *Ovaj dva psalma išti na laude od Gospođe* 94r i dr. (ukupno 6x). Riječ ni u jednom liku nije potvrđena. Zanimljivo je ukazati na sintaktičku upotrebu lika *laudes*: uza nj dolaze u istom kontekstu prijedlozi *na* i *u*. Idući je vremenski naziv *oktava*³² (lat. *octava*): ...*od oktave Porođenja Božjega* V¹ 68r, ...*od oktave od Božića* A 58v. Riječ je potvrđena tek iz 17. st.³³ Uz Božić je vezana i *viđilija* (*vigilija?* - lat. *vigilia* 'bdjenje').³⁴ Lik *vigilija* potvrđen je tek od 17. st., a starija je hrvatska posuđenica s tal. izgovorom *viđilija* potvrđena od kraja 15. st.³⁵ U ovom nam slučaju Ć ne može biti ni od kakve pomoći jer na adekvatnome mjestu stoji: ... *od večerñe prve subote prid Prišastjem Gospodiovijem do večerñe rojstva ñegova* 65a.

3. Nazivi molitveničkih tekstova

Iduću skupinu molitveničkog nazivlja čine nazivi tekstova što se čitaju/govore/pjevaju tijekom molitvenih časova. Najviši rang pripada

³⁰ Tako: *Na hvale veras* 51 pored *Na laude i na vrimenta antifana* 204 (*Djela JAZU* 31, 83 i 204).

³¹ Vidi: M. Rešetar u M. Rešetar i Ć. Đaneli (1938, 29, 56, 95).

³² KL: "Običaj da se pojedini veliki blagdani slave i tijekom osam dana koji slijede nakon blagdana. ... Stalno je imaju Božić i Uskrs." U ovdje razmatranim molitvenicima imamo potvrdu samo za božićnu *oktavu*.

³³ Bandulavić - vidi: AR VIII, 877. - U glagoljaškim tekstovima dolazi lik: *oktaba*.

³⁴ KL: "Noćna liturgijska služba uoči velikih blagdana". - AR XX, 843 s. v. *vigilija*, ima manje precizno značenje: "navečerje, predvečerje, večer uoči kakvoga blagdana".

³⁵ U *Spovidi općenoj*, u Nikše Ranjine i dr. - vidi: AR XX, 842. - U glagoljaškim tekstovima dolazi čakavski lik *vijilija* (graf. translit. *vijiliě*), a potvrđen je i domaći naziv: *navičerje* (graf. translit. *navičere*).

riječi **psalam** (lat. *psalmus* > *psalmъ* > *psaləm* > *psalam* - sa sekundarnim nepostojanim *a*).³⁶ Njome se imenuju najveće i najčešće molitveničke tekstovne cjeline. Riječ *psalam* kao naznaka teksta što slijedi potvrđena je u N^{id} u V¹ bez kraćenja 40x (ukupno 104x), a u A bez kraćenja 57x (ukupno 77x). Kao i nazivi ostalih biblijskih dijelova što se čitaju prilikom *ofičja* (*čtenja/lekciona, imni/pjesni/pjesanci* i dr.) i riječ *psalam* navodi se bez brojeva i bez oznake mjesta iz *Biblije* odakle su uzeti, npr. *Počiñe psalam* V¹ 166v, ili: *Na večerñu psalam* A 62r, 89r. Izuzetak je naznaka: *Psalam Davidov* V¹ 11r, 25r i u uputi: *Znano jest antifan devetoga psalma gdi govori se* V¹ 64r. Psalam se može i *zvati* po prvim stihovima, npr. *Ovi drugi na večerñu psalam koji se zove: Uzveličaše duša moja. I na psalam od komplite koji se zove: Sada dopustio³⁷ jesi* V¹ 69v; *Govori se na večerñu psalam koji se zove: Veličit duša moja* A 59v. Kosi padeži potvrđeni su u molitveničkim uputama. Samo pri prvoj pojavi kosog padeža u V¹ zabilježena je za Dubrovnik karakteristična glasovna pojava *l > o* na kraju sloga: *Si tri niže pisani psaomi* 8v. Inače riječ *psalam* u oba molitvenika u kosim padežima ostaje bez izmjene, npr. V¹: *Ovi tri psalmi govore se u nedjeļu* 4v, *Ovi tri niže pisani psalmi govoret se u srijedu* 13r, *I s inimi psalmi koji pristoje* 67v i dr.; A: *Ovi tri psalmi govore se u srijedu* 2r, *So ostalijemi psalmi koji pristoje* 57v i dr. Riječ *psalam* dolazi i izvan terminološke upotrebe - u psalamskom tekstu: *...i u ispovijedanju i u psalmih klikujmo ñemu* (Ps. 94₂) V¹ 2v; *Pojte Gospodinu u citari, u citari i glasom u psalmijeh, u trublah okovanijeh* (Ps. 97₃) A 5r, dok V¹ na tome mjestu ima: *Pojte Bogu našemu u gusleh i u glasijeh psalmijscijeh³⁸ i u trublah okovanijeh* 16v. Riječ *psalam* potvrđena je od 14. st.,³⁹ a za navedeni pridjev (graf. *psalmiscieh*) lik nije siguran.⁴⁰ Nazivi

³⁶ U glagoljaškim tekstovima i u liku *salam'*, *salam*.

³⁷ Možda pogr. umj. *odpustio*. Vrijedi i za naredne istovrsne primjere.

³⁸ Graf. *psalmiscieh* možda odražava trag glagoljičkog ili ćirilčkog predloška, gdje je umj. *i* mogao stajati poluglas (takvih se primjera u V¹ može naći više), što bi uobičajenim razvojem *ь > a* dalo lik *psalamscijeh* (*psalьmskyi > psalьmski > psaləmski > psalamski*), pa se navedeni lik može tumačiti i kao pisarska pogreška.

³⁹ Iz *Reda i zakona i Rogovskih regula* - AR XII, 571-572.

⁴⁰ AR XII, 572 navodi ga prema grafiji kao jedini primjer za natuknicu *psalmiski*. - Usp. bilj. 38.

pojedinih skupina psalama su **psalmi pokorni** i **psalmi graduali**. Tako u V¹: *Počinu sedam psalam pokornih* 72v, *Počinu psalmi graduali* 166v; A: *Ovdje počinu sedam psalama pokornijeh* 108r (A nema *psalme graduale*).⁴¹ Zatim po čestotnosti dolazi naziv **molitav/molitva**.⁴² Prvi lik dolazi samo u V¹, i to je očito zaostatak iz čakavskog predloška. Tako: *molitav* kao naznaka 70v, 96r te u tekstu: *Gospodi, usliši molitav moju!* 37v, dok primjer *našijeh molitav ne pogrdi* 60r nije relevantan jer je G^{mn} u čakavskom jednak i od *molitav* i od *molitva*.⁴³ Osim u naznakama za molitvu što slijedi riječ *molitva* dolazi i u molitveničkim uputama, u naslovima i u molitvenom tekstu. Tako u V¹: *Ovi antifan [s] svojimi versi i molitvami nađi u primi* 45r, *Ovej molitve dvi išti sprijeda* 48v, *Molitva mnogo devota* 145v, 147v, *Molitva devota pozdraviti tijelo Isukrstovo* 150r, *Molitva devota na pričeštenje* 151r, *Molitva ... koju ktogodir devoto i umiļeno svaki dan govori...* 155r, *Molitva devota od Gospođe* 162r, *Usliši Gospod glas molitve moje* 97v i dr.; A: *Molitve išti na sursi od večerñe* 55v, *Verse molitve išti na večerñu od mrtvijeh* 94r, *Počinu mnogo devota i izvrsna molitva g Bogu za spasenje duševno* 102v, *Počinu mnogo devota molitva Blažene Djeve Marije* 131r, *Druga mnogo devota molitva g Blaženoj Djevi od djevica* 138v, *čije uspomenutje počitajemo molitvami* 33v, *Naše molitve ne pogrdi* 51v, *Gospodine, usliši molitvu moju!* 19r i d. (30-ak x). Inače *molitva* u V¹ u N^{id} dolazi 70x (kraćeno samo 8x), a u kosim padežima 45x. U A u N^{id} dolazi 48x, a u kosim padežima 50x. Riječ *molitva* potvrđena je od 15. st., a za *molitav* se kaže da dolazi samo u starijih čakavaca.⁴⁴ Iz primjera se može razabrati da je najčešći epitet uz *molitva - devota*⁴⁵, *mного devota*, *izvrsna*, a moli se - *devoto*, *umiļeno*. Riječi *molitva* bliskoznačnica je ali ne i istoznačnica *moļenje*, koja ne dolazi u terminološkoj upotrebi. Tako npr. u Ps. 101₁₈ dolaze

⁴¹ AR III, 374 za *gradual* (adj. uz *psalam*) ima potvrdu od 17. st. (B. Kašić), a X, 536 za *pokoran* pod a. c) ima potvrdu od 16. st. (*Korizmenjak*).

⁴² U *Driveničkom odlomku glagoljskoga brevijara* iz 15. st. dolazi latinizam *oracija* (pisan kraticom): *Or(a)c(iju) išči više* - vidi: A. M. Pantelić (1996, 88).

⁴³ Kao primjer da se likovi *molitav* i *molitva* mogu paralelno upotrebljavati i u čakavskom tekstu vidi: D. Malić (1997, 528).

⁴⁴ AR VI, 912 s. v. *molitav*, *molitva*.

⁴⁵ *Pridjev devot* potvrđen je tek od 16. st. - vidi: AR II, 368.

obje riječi: *I pogledao jest na molitvu poniženih/poniženijeh i nije pogrdio moljenje njih* V¹ 82r, A 117r. Zanimljivo je da u suvremenom tekstu na mjestu *molitve* dolazi *prošnjja*, a na mjestu *moljenja - molitva*: ...*kad se osvrne na prošnju ubogih i ne prezre molitve njihove*. Ili Ps. 142₂: *Gospodine, usliši molitvu moju, ušima primi moljenje moje* V¹ 84r, A 119r. S druge strane, umjesto *moljenje* može biti i *namoljenje*: ...*koju uistinu Bogorodicu virujemo, [neje] namoljenjem u tebe pomožemo se* V¹ 32v, odnosno ...*neje moljenjem...* A 19r. Idući je po zastupljenosti niz istoznačnoga nazivlja **iman/pjesan/pjesanca** ('crkvena pjesma'), koji se sastoji od posuđenice (lat. *hymnus* > *himnъ* > *himān* > *himan* > *iman* - sa sekundarnim nepostojanim a)⁴⁶ i domaćih istoznačnica. Tu se naša dva molitvenika razilaze u upotrebi: V¹ ima sve tri istoznačnice u terminološkoj upotrebi. Tako: *Na večerņu iman* 141r, *Na komplitu iman* 141v, *Na podne iman* 144r i dr. (ukupno 13x, od toga 7x samo kao naznaka *Iman*). *Iman* dolazi samo u *Ofičju Svetoga Krsta* i *Ofičju Svetoga Duha*. *Iman* se pojavljuje i u psalamskom tekstu (u *Ofičju od mrtvijeh*): *Stavi mi u usta pjesan novu, iman Boga našega* (Ps. 39₁) 121v, *Tebje se dostoji, Bože, iman u Sionu* (Ps. 64₂) 133r. *Pjesanca* dolazi 4x samo kao naznaka, a *pjesan* i u uputama: *Ovuju pjesan išti u primi* 39r, 45v, *Pjesan na komplitu* 59r, *Ovaj pjesan govori ti se na početak od laudes* 71r (ukupno 9x i samo kao naznaka: *Pjesan* 4x). *Pjesan* (uz ikavsku inačicu *pisan*) dolazi i u psalamskom tekstu, npr. *čestitite nam slatke pjesni hvačenja* 8v, *Gospod navistit u pisnijeh puoka svojih* 12v, *Pojte Gospodinu pjesan novu* 13r i *Vaspojte Gospodi pjesan novu* 16r, 28v, *I poju u pisnijeh Gospoda* 101v, *I postavi mi u usta pjesan novu* 121v, *I pisni naše pojemo svaki dan* 136v i dr. Drugo je **pjetje/pitje** ('pjevanje' i 'vapaj'): *u pjetju ispovijedajte se ņemu* 22v, *pjetje s plačem miješah* 81v, *I pjetje/pitje moje k tebi da pridet!* (9/1x). U A u terminološkoj upotrebi dolazi *pjesanca* (23x, od toga samo kao naznaka 10x), npr. *Na primu pjesanca* 100r, *Na tjerču pjesanca* 96v, *Na večerņu pjesanca* 101r i dr., dok *pjesan* dolazi samo izvan terminološke upotrebe, npr. *Pojte Gospodinu pjesan novu* 2r, 16r, *Poju u pjesnijeh Gospodina* 64r, *pjeti ću i pjesan govoriti Gospodinu* 78v, *Tebje se dostoji pjesan, Bože* 90v i dr. U A se uopće ne pojavljuje *iman*, pa

⁴⁶ U Glagoljaškim tekstovima: *iman'* i *pěsb* (očito kratica za: *pěsanb*).

u psalamskom tekstu tamo gdje V¹ ima *iman* u A dolazi *pjetje*: *I postavi u usta moja pjesan novu, pjetje Bogu našem* 2r, a u responzoriju u kojemu u V¹ dolazi *pjetje* A ima *glas*: *I glas moj k tebe da pride!* (21x). Riječ *iman* potvrđena je od 15. st., *pjesan* od kraja 15. st., ali sa značenjem "cantilena, carmen, poema", a ne 'himan, crkvena pjesma', *pjesanca* od 16. st. samo kao deminutiv od *pjesan*.⁴⁷ Slijedi **čtenje** ili **lekcion** ('dio iz *Svetoga pisma* što se čita u molitvenim *časima*'), pri čemu je *čtenje* očito trag crsl. pramatice (graf. *ctenie* može se pročitati i kao crsl. lik *čtenije*).⁴⁸ V¹ ima oba naziva (u *Ofičju Blažene Djeve Marije* 5x *čtenje* i 1x *lekcion*, a u *Ofičju od mrtvijeh* 1x *čtenje* i 8x *lekcion*), dok A ima samo *čtenje* (15x). Tako V¹: *Čtenje I* [= *prvo*] 17v, ali *Lekcion II*. [= *druga*] 18r, *Lekcion III*. 19r, ili: *Čtenje I*. [= *prvo*] 110r, ali *Lekcion druga* 111r, *Lekcion tretja* 112r i d. Lik *čtenje* s neizmijenjenim početnim suglasničkim skupom *čt* dosljedno je zastupljen u svim dubrovačkim molitvenicima. Očito se radi o leksičkom crkvenoslavizmu preuzetom sa starim neizmijenjenim suglasničkim skupom *čt* (< *čbt*), koji se možda čuva i u izgovoru za razliku od nekih čakavskih spomenika u kojima se miješa *čt* i *št*, pa je u pisanju *čt* vjerojatno u pitanju čuvanje tradicionalne grafije uz koju se u pismo probija novije glasovno stanje.⁴⁹ Inače promjenu *čbt* > *čt* > *št* registriraju i navedeni dubrovački molitvenici, osobito u zamjenici *što*. Riječ *čtenje* potvrđena je od 15. st.,⁵⁰ dok je za *lekcion* (grafija kraćena *lco* ili *lcon*) iz lat. *lectio*, *-onis* ('čitanje' - s dočetakom *-n* iz lat. kosih padeža) prva potvrda iz Nikše Ranjine (1508.).⁵¹ Slijedi naziv **kapituo/kapitulo** ('poglavlje'). Prvi lik dolazi u V¹ (13x - iz srlat. *capitulum* > *kapitulʷ* > *kapitul* > *kapituo* s karakterističnim za Dubrovnik *l* > *o*),⁵² a drugi u A (14x - iz tal. *capitolo* sa starom samoglasničkom promjenom *o* > *u*). Tako - V¹: *Počine ka-*

⁴⁷ Vidi: AR III, 796 s. v. 2. *iman*; X, 917-918 s. v. *pjesan* i 918 s. v. *pjesanca*. Riječ *pjetje* (po načinu uspostave natuknica u AR: *pjeće*) nije uopće potvrđena.

⁴⁸ Kraticu *Čte* ili *Čt* za *čtenije* iz glagoljaških brevijara 15. st. vidi u: M. A. Pantelić (1996, 88 i 90); M. Mihaljević (1996, 127, 142).

⁴⁹ Vidi npr. D. Malić (1993, 195-196; 1995, 117).

⁵⁰ AR XVII, 775-776 s. v. *štenje* potvrde iz *Zadarskog lekcionara*, Marulića i dr.

⁵¹ AR V, 960 s. v. *lekcijon*.

⁵² S tom promjenom potvrđeno tek od 17. st., a s *-l* na kraju već od 14. st. - AR IV, 845 s. v. *kapituo*.

pituo na komplitu 63v, Kapituo na primu ... Na sekstu kapituo 67v, Na nonu kapituo 68r, odnosno A: Na konplitu kapitulo 55r, Na primu kapitulo ... Na tijerču kapitulo ... Na sekstu kapitulo ... Na podne kapitulo 57v, a u ostalim slučajevima u oba spomenika samo kao naznaka.

Slijede možda najčešći nazivi kratkih tekstova (pojedinih stihova, pripeva, izreka što se izgovaraju na početku i na kraju psalama i drugih molitvenih tekstova, a pišu se uglavnom kraticama. To su **anti-fan/antifana/antifona**, pri čemu je u V¹ prvi lik redovit a drugi izuzetan, a u A drugi lik redovit, dok se treći pojavljuje samo jedanput u drugom dijelu rukopisa, koji ima i neke druge zasebne odlike, npr. u grafiji i pravopisu. U V¹ *antifan/antifana* bez kraćenja dolazi u primjerima: *Ovi antifan i sve molitve redom 42r, antifan devetoga psalma 64r, Ovi antifan na psalam 69r, Ovi antifan Blažene Gospođe 70r, Antifan 72v; psaomi [s] svojimi antifanami 8v, govore se na laudes i na sve čase ovej antifane 48r.* U ostalih 118 slučajeva riječ se krati *An.* ili *Ant.*, a u čitanju se razrješava kao *antifan* na temelju većeg broja primjera u kojima je m. r. nesumnjiv. U A *antifana* dolazi kao naznaka u N^{1a} 76x, od toga kraćeno samo 10x, te u kosom padežu: *s svojimi antifanami 2r, so ostalijemi antifanami 57v.* Jedini primjer za *antifonu* (u *Psalmima pokornim*, u kojima je to i jedini primjer za tu riječ) piše se i latinskom grafijom: *Antiphona 108r*, što ukazuje na drugi predložak. Govoreći o Ć, Rešetar (1938b, 204-205) kaže da je "vrlo čudno" što se javljaju likovi *antifana 19a, antifoni 19b, 27a*, "dok je inače redovni oblik *antifona*". Za V¹ konstatira da ima samo *antifan*, odakle izvodi da je od *antiphona* najprije postalo *antifan*, pa tek zatim *antifana*, što neće biti vjerojatno. Ne tumači glasovnu promjenu *o > a*, koja pokazuje starinu posuđenice (iz vremena dok nismo imali kratkoga *o*). AR nema te riječi ni u jednome liku. Slijedi **verso/veras** (KL: 'usklik koji u raznim dijelovima brevijara pjeva/izgovara solist').⁵³ U V¹ na prvoj strani dolazi tal. lik *Verso 1r*, a dva puta dolazi lik *Veras 21r, 56v* (lat. *versus > versʷ > veras > veras* - sa sekundarnim nepostojanim *a*). Kosi likovi nisu relevantni jer su oba lika m. r.: *sve molitve redom ... sa svijemi versi išti u matutinu na sursi 42r, Ovi antifan [s] svojimi versi*

⁵³ U glagoljaškim tekstovima: *berašʷ, berašʷ*. Kraticu *Brš* u tekstovima 14.-15. st. vidi u: M. Šimić (1996, 77); M. Mihaljević (1996, 124 i d.).

i molitvami nađi u primi 45r. U A dolazi samo *veras* (139x, od toga kraćeno samo 36x). Potvrde za kose padeže: *psalmi i versi zgora rečeni* 55v, *Verse molitve išti na večerņu od mrtvijeh* 94r. I onda riječ koja je odgovor na *veras* (najčešće zborni),⁵⁴ a u oba molitvenika⁵⁵ dolazi samo kao kratica **R.**, koja se može razriješiti kao **respons/responzorij/responzorio/responsorio** (lat. *responsorium*, tal. *responsorio*).⁵⁶ U V¹ dolazi 136x, u A 157x. U V² i Ć dolazi domaća riječ *odgovor*.

Javlja se još nekoliko pojedinačnih naziva: **invitatorijum/invitatorio**⁵⁷ ('poziv na davanje hvale Bogu, koji se antifonalno pjeva ili recitira na početku matutina' - KL). Prvi lik, s grafijom koja je jednaka kao u latinskom: *invitatorium*⁵⁸, dolazi u oba molitvenika: *Na matutin/matutinu invitatorijum* V¹ 105r, A 68r, a drugi lik (tal.) dolazi samo u A: *Na ponoćja govori se invitatorio, i psalmi, i versi zgora rečeni* 55v. Riječ nije ni u jednom liku potvrđena.⁵⁹ Po jednom se javlja naznaka **Odrješenje** (za lat. *absolutio*), što označava i čin i naziv za nj, i to ispred teksta koji glasi: *Prosbami i dostojanjem Blažene Djeve Marije ... privedi nas, Gospodine...* V¹ 17r, A 5v i još jednom u uputi: *Blagosov na odrješenje grijehov nih: Prideš bo...* A 18v. Riječ u terminološkoj upotrebi nije potvrđena.⁶⁰ U oba molitvenika dolazi po jednom i riječ **razurišenje**, ali izvan terminološke upotrebe: *Iman: Pridi, Duše Sveti, sedam razurišenja milosti tvoje primiše...* V¹ 143v, *Na sekstu pjesanca: Sedam razurišenja milosti tvoje tadaj primiše* A 100v. Uz od-

⁵⁴ Prema KL.

⁵⁵ I u T, pa i u tzv. Marulićevu molitveniku.

⁵⁶ Zapravo se u svim tim molitvenicima i za *veras* i za *respons/responzorij/responzorio/responsorio* upotrebljavaju kratice u kojima je slovo V, odnosno R prekríženo s desne strane jednom valovitom kosom crtom. - AR XIII, 895 ima potvrde za *respons* iz Kašićeva *Brevijara* i za *responsorio* iz dubrovačkih pisaca 17.-18. st. (Andrijašević, Bettera). - U glagoljaškim tekstovima dolazi: *rešponb, rešpon'*. Kraticu Rš ili Rěš vidi u: M. A. Pantelić (1996, 88 i 90); M. Mihaljević (1996, 124, 131 i d.).

⁵⁷ U glagoljaškim tekstovima: *bitatorij*.

⁵⁸ Ni u jednom od ovih molitvenika u glasovnom slijedu -ij- + samoglasnik ne obilježava se jota posebnim grafemom.

⁵⁹ Vidi: AR III, 851.

⁶⁰ AR VIII, 666 s. v. *odriješeñe* pod c) uz napomenu "o grijesima i grijesnicima" navodi da dolazi uz glagole: *imati, dati, prositi* i sl. Potvrde su od početka 16. st.

rješenje dolazi **blagosov** ('zazivanje Božje moći i obilja njegove milosti' - KL), i to u V¹ 17r, 18v i A 5v.⁶¹

Neki dijelovi oficija dolaze u latinskom liku prema prvoj latinskoj riječi narednoga psalma ili molitve. Pisani su kraticama latinske grafije, ali kako sve posuđenice iz latinskog (ili preko latinskog) imaju latinsku grafiju, nesumnjivo i za ove izraze treba pretpostaviti da se mislilo na izgovor, a ne na pismo. Tako u A 18v, 58r, 59v, 94r dolazi **Na Benediktus antifana** (pisano: *bnd* ili *ben*). V¹ na tim mjestima ima samo kraticu za *antifan*, a slično je i u Ć. U A 129r ispred teksta molitve *Bože, ki se za grijeh prognevaš* dolazi lat. naslov **Donatus** - V¹ na tome mjestu ima kraticu za *molitvu*. U oba molitvenika dolazi **Na Mañifikat antifan(a)** (graf. *magnificat* ili *mag.*) - V¹ 55r, 62r, A 46v, 54r, 64v, te **Na Nunk dimitis antifan(a)** (graf. *nuncdimitis* ili *nudimitis*) - V¹ 64r, A 55r, odnosno zajedno: *Na Mañifikat i na Nunk dimitis govori se ovaj antifana* A 60r. V¹ na tome mjestu ima: *Ovi antifan Blažene Gospođe...* 70r, a Ć: *Na Veličit i na Sada dopustio*⁶² *si, Gospođi, antifona* 74a. U A još dolaze latinski naslovi crkvenih pjesama: **Salve regina: Spasi, Kraļice...** 60v (V¹ na tome mjestu ima: *Molitav* 70v) i **Te Deum: Tebe Boga hvalimo...** 7v. V¹ ima tu pjesmu na kraju *Ofičja Blažene Djeve Marije* s uvodnom naznakom: *Ovaj pjesan govori ti se na početak od laudes: Tebe, Bože, hvalimo...* 71a.

Posebno mjesto pripada nazivu **evanđelje**, koji se pojavljuje samo jednom u A: *Začelo sveto evanđelje po Ivanu* 104v u nedovršenom pokušaju prevođenja *Ivanova evanđelja*, što je očito autorski pokušaj sastavljača molitvenika. Riječ je potvrđena tek iz 16. st. (Š. Budinić).⁶³ Inače u oba molitvenika dolazi riječ *vandelist*: *Svi sveti apostoli i vandeliste, molite za nas!* V¹ 87v, A 122v, *Tebe prjeporuči svetomu Ivanu vandelisti* V¹ 163v, dosad potvrđena od Marulića (graf. *vangelista*,

⁶¹ AR I, 414-415 s. v. *blagoslov* pod c) "blagosov koji biva kad blagosivlja svećenik ili drugi kao on" za lik *blagosov* potvrde ima od Hektorovića nadalje.

⁶² Vidi bilj. 37.

⁶³ AR III, 34.

što treba čitati: *vanjelist(a)*, te od Nikše Ranjine i *Libra od mnozijek razloga* (1520.) nadalje.⁶⁴

4. Završne molitvene formule

Ovdje možemo još spomenuti i česte završne molitvene formule (aklamacije) **amen/amin** i **aleluja**. Prva od njih u V¹ dolazi samo jednom u liku *amen* 97r, a 30x u crsl. liku *amin*, te kraćeno još 22x, a u A dolazi samo lik *amen* (ukupno 57x, od toga kraćeno 6x). Uzvik *Aleluja!* dolazi bez kraćenja u V¹ s graf. *Alleluia* 2r, 48r, 62r, 62v, 70r (2x), a u A s graf. *Alleluja* 16x. Kraćeno *All'* ili *All'a* u V¹ dolazi 18x, a u A 5x. Prva je riječ u oba lika potvrđena od 15., a druga tek od 18. st.⁶⁵

5. Blagdani

Iduću, relativno malobrojnu skupinu čine nazivi blagdana i blagdanskih razdoblja što se pojavljuju u tekstu oficijjskih uputa. To su: **Božić** sa sinonimnim složenim nazivom **Porodenje Božje**, zatim slijedi **Očištenje Blažene Djeve Marije** ili **Sveta Gospođa**, te **Bijela subota** ('Velika subota'), **Uskrs**, **Pentekoste/Pentekosti** i **Spasov dan**. Od razdoblja se spominju **advent** i **pokladi**. Obično u uputama dolaze po dva od tih naziva, pa ih stoga ne razdvajamo. Tako: *Počine ovaj ofiće na večerñu prve subote od adventa deri do vidilije od Božića* V¹ 61v, A 53v, *...od oktave Porodenja Božjega deri do Očištenja Blažene Djeve Marije govore se ... ovej antifane* V¹ 68r, *...ove antifane odizdo pisane govore se od oktave od Božića deri do Svete Gospođe, kada se svijeece blagosivlaju* A 59r, *Od Uskrsa deri do Spasova dne ... govori se ovaj antifana* A 60r, *Znano jest da na tri nedjele prid pokladi ne ima se govoriti Aleluja deri do Bijeke subote* V¹ 2r. Za Božić sa značenjem 'blagdan rođenja Isusova' u AR se kaže da dolazi od 13. st.⁶⁶ Za *Porođenje Isukrstovo* potvrde su od 14. st., ali ne navodi se kao naziv bla-

⁶⁴ AR XX, 548, s. v. *vandelist(a)*. - Riječ dolazi i u glagoljaškim tekstovima (u čakavskom liku *vanjelist(a)*).

⁶⁵ U AR I, 66 s. v. *aleluja* potvrda iz Banovca, i to sa značenjem 'crkvena pjesma'; 81 s. v. *amen* i *amin*.

⁶⁶ AR I, 567-568 s. v. *božić* pod 2. navodi se jedna potvrda iz Mon. croat. bez vremenske naznake. Prva iduća je iz Bernardina.

gdana.⁶⁷ *Bijela subota* u navedenom je značenju potvrđena od 17. st.⁶⁸ Za *Uskrs* najstarija je potvrda iz 17. st.⁶⁹ Od dubrovačkih molitvenika dolazi još u Ć: *Znano jest da od oktave Uskrsa do Uzašastja Gospodnje-ga ... govori se antifana...* 74a-74b. *Sveta Gospođa* za blagdan *Očišćenja* (za lat. *Purificatio*) nije potvrđena.⁷⁰ *Očišćenje* kao blagdan potvrđeno je tek od 18. st.⁷¹ Inače je u našim molitvenicima *Gospođa* još ime Bogorodičino, npr.: *O prislavna Gospođe V¹ 30r, Počinje večerňa na slavu Gospođe V¹ 48v, ti Gospođe slavna V¹ 54v, Molitva devota od Gospođe ... Molu tebe, Gospođe V¹ 162r, ... išti ga u početak ofičja od Gospođe V¹ 105r, A 68r, Ovaj dva psalma išti na laude od Gospođe A 94r, Gospođe moja A 131v, Prjeblaga i milostiva Gospođe A 138r* i dr. *Gospođa* i *Blažena Gospođa* skraćeni je naziv za tekst *Ofičja Blažene Djeve Marije* (za razliku od teksta *Ofičja Svetoga Duha, Ofičja Svetoga Krsta* i *Ofičja od mrtvijeh* u istom molitveniku), npr. *Ovi antifan Blažene Gospođe V¹ 70r, Ovi psalam išti na tiječu od Gospođe A 63r, Ovi psalam išti na konplitu od Gospođe A 63v, Ovi psalam išti u laudes/na laude od Gospođe ... I ovi psalam išti u laudes/na laude od Gospođe V¹ 137r-137v, A 92r* i dr. Rijetko je potvrđena *gospođa* u značenju 'gospodarica': *... kako oči rabe u rukah gospođe (Ps. 122₂) V¹ 42v, A 31v, Ne znam komu ću dobje gnuti nego samo k tebję, gospođi mojoj! A 132v. Samo u A potvrđen je Spasov dan.⁷² Ć ima na adekvatnome mjestu Uzašastje Gospodnje 74a, dok A ima uzašastje u neterminološkoj upotrebi: ... Isusa, blagosovljeni plod od utrobe tvoje, nam po ovom uzašastju pokaži 60v. Riječ Pentekoste/Pentekosti ('pedeseti dan po Uskrsu, Duhovi') ne dolazi u molitveničkim uputama nego samo po jednom u imnu *Ofičja od mrtvijeh: U dni Pentekosta/Pentekoste njih osla-**

⁶⁷ AR X, 873 s. v. *porođenje* pod b. b) "porod Isusa Hrista" s potvrdom iz Mon. serb. (koja bi mogla biti dubrovačka) iz 1332., a prva iduća je iz Mon. croat. iz 1514.

⁶⁸ AR XIII, 868-870 s. v. *subota* pod c. a) ima potvrde iz Bellina i Stullijeva rječnika uz Karadžićevu napomenu da se govori u Dubrovniku, a od dubrovačkih pisaca potvrda je iz Đorđića uz još neke štokavske potvrde.

⁶⁹ Ančić i Vitezović - AR XIX, 877-878.

⁷⁰ AR III, 316-318 s. v. *gospođa* pod g) ima tu riječ u značenju 'Bogorodica' s prvom potvrdom iz Dubrovnika 1406.

⁷¹ AR VII, 523 za očišćenje Bogorodičino ima prvu potvrdu iz Kašića.

⁷² AR XV, 959 s. v. *Spasov dan* najstarija je potvrda iz Mikaljina rječnika, i to rastavljenno: *Spasov dan*. Zatim slijedi potvrda iz Ančića.

di V¹ 143v, A 100r. U našim je molitvenicima to ostatak iz crsl. pramatic, koja riječ ima iz grčkoga. Inače su potvrde rijetke i tek od 16. st.⁷³ Genitivni lik *Pentekosta* ukazuje na nominativni *Pentekosti* (m. r. bi se mogao tumačiti prema domaćem nazivu *Duhovi*, premda ni ta riječ nije potvrđena prije 17. st.),⁷⁴ dok lik *Pentekoste* slijedi grčki (i kasniji latinski) lik. Riječ *adven(a)t* (lat. *adventus*) potvrđena je u G^{jd}, iz koje se ne razabire nominativni oblik. Već smo vidjeli da se u našim molitvenicima u nekim završnim suglasničkim skupovima u posuđenicama javlja sekundarni nepostojani *a* (npr. *iman*, *psalam*, *nocturan*), ali u njima ima potvrda i za završni skup *-nt* i još pokoji drugi: *žigant* V¹ 62, *Benedikt* A 99r, *Edipt* A 134r, *sentiment* A 140r. Riječ *pokladi* (m. pl. u značenju 'razdoblje mesopusta') potvrđena u V¹ ima potvrde iz dubrovačkih pisaca 16. st., dok lik *poklade* (f. pl. u istom značenju) dolazi već od 15. st.⁷⁵

Uz nazive blagdana javljaju se u molitvenicima i nazivi dana u tjednu kao molitvenih dana nekih dijelova *ofičja*. Tako V¹: *Ovi tri psalmi govore se u nedjelju i u ponedjelnik i u četvrtak* 4v, *Si tri niže pisani psalmi ... govoret se u utornik i u petak* 8v, *Ovi niže pisani tri psalmi govoret se u srijedu i u subotu*⁷⁶ *vazda* 13r; A: *Ovi tri psalmi govore se u srijedu i u subotu [s] svojimi antifanami* 2r. Od navedenih naziva dana u tjednu *srijeda* i *subota* potvrđene su od 14. st., *nedjelja*, *četvrtak* i *petak* od 15., a *ponedjelnik* i *utornik* od 16. st.⁷⁷

6. Sakramenti

Idući, također malobrojan odsječak obrednog nazivlja vezan je uz sakramenat pričesti, a potvrđen je samo u V¹ jer ne dolazi u oficijskim te-

⁷³ AR IX, 773 pod zajedničkom natuknicom *Pentekoste*, *Pentekosti* potvrde su iz *Postile* i *Glavinića*.

⁷⁴ AR II, 874 s. v. *duh* pod 2. g. ima najstarije potvrde iz Kašića i Divkovića, te još tri potvrde iz 18. st.

⁷⁵ AR X, 504 505 s. v. *poklade* i *pokladi*.

⁷⁶ Graf. vjer. pogr. *ufubutu*.

⁷⁷ AR II, 16 s. v. 1. *četvrtak*; VII; 814-815 s. v. *nedjelja*; X, 737 s. v. *ponedjelnik*; IX, 809-810 s. v. 3. *petak*; XVI, 302 s. v. 2. *srijeda*; 868 870 s. v. 1. *subota*; XX, 134 s. v. 1. *utornik*.

kstovima, nego samo u naknadno dodanim molitvama, koje su u ovom molitveniku vezane uz pričest. Na prvome mjestu je sama riječ **sakramen(a)t**⁷⁸ (hostija i vino), potvrđena samo jednom: *Molitva na dvignutji sakramenta: Gospodine Isukrste, koji si ovaj svetu puot i pri-divnu krv tvoju koju si od slavne Djeve Marije utrobe primil ...* 149v. Značenje je od prvotnog značenja 'sveta tajna' najprije preneseno na *sakramenat euharistije*, koji je najčešći od sedam sakramenata, a zatim suženo na hostiju i vino, čije je *podizanje* glavni čin euharistije. U tako suženom značenju riječ je potvrđena tek od 17. st.⁷⁹ Sinonimna je metaforična sveza **tijelo i krv**⁸⁰: *Ovo, pristupam posvećenju tijela i krvi Sina tvoga* 146r, *Daj, molim ti se, Gospodine, ovogaj tijela i krvi* 146v, *Gospodine Bože, daj menije ... primiti tijelo i krv jedinoga Sina tvoga* 147r, *prosti meni za ovozi sveto tijelo i krv tvoju* 150r, *Gospodine, ... dostojao se jesi napitati i napojiti mene grišnicu nedostojnu tijela i krvi Sina tvoga* 153v. Ima i samo **tijelo Isukrstovo** ('hostija'): *Molitva devota pozdraviti tijelo Isukrstovo* 150r, *Zdravo, Isukrstovo tijelo!* 150v, *Tijelo Isukrstovo, napitaj mene!* 151r. Druga (nemetaforična) riječ za 'hostiju' je **brašance**: *Molitva mnogo devota od brašanca Božjega* 145v-146r. Sam čin primanja sakramenta pričesti je **pričeštenje**: *Molitva koja se govori prid pričeštenjem* 152r, *...va ovaj*⁸¹ *prisveto pričeštenje* 152v, *Molitva ka se govori po pričeštenju* 153r, *I ovaj prisveto pričeštenje ne budi mi na osuđenju* 153r, *...moļu te da ovaj*

⁷⁸ Za nepostojano *a* vrijedi što je rečeno kod *adven(a)t*.

⁷⁹ U AR XIV, 517 s. v. *sakramenat* značenja su bliska našem ali ne istovjetna: iz Bel-
lina rječnika ima primjer: *sakramenat tijela Isukrstova*, a iz pisaca štokavaca 17-18.
st.: *Isukrst je naredio ovi sakramenat* (Komulović). *Sakramenat oltara* (Mrnavić). *Sla-
vni sakramenat tila* (Terzić). Zapravo bi značenje svakoga od ovih primjera trebalo
zasebno formulirati. Zanimljivo je da AR pod *a*, *b*) i *c*) navodi glagole "koji znače pri-
maće, uzimaće sakramenata ... koji znače služenje, uzdržavanje sakramenata", ali
među njima nema glagola *d(v)izati*, *pod(v)izati*.

⁸⁰ AR XVIII, 306-313 s. v. *tijelo* nema svezu *tijelo i krv* premda ima posebne odjeljke za
naporedne pojmove: *tijelo i duša*, *tijelo i srce*, *tijelo i život* i dr.

⁸¹ Graf. pogr. *onoi*.

prisveto i spaseno pričeštenje da mi ne bude na grijeh 153v. Riječ je potvrđena od 15. st.⁸² Epiteti su uz *pričeštenje - prisveto i spaseno*.

7. Zaključak

Ovo nas je paljetkovanje po najstarijim dubrovačkim molitvenicima osvjedočilo kako za većinu u njima zastupljenoga obrednog nazivlja, pa i općeg leksika, ti spomenici donose najstarije, a nerijetko i jedine do sad poznate potvrde, bez obzira na to radilo se o domaćim riječima ili posuđenicama. Tu konstataciju treba donekle relativizirati činjenicom da su to najstariji hrvatski latinički spomenici te vrste,⁸³ da su kasno otkriveni (V¹ je objavljen 1934., a A je pronašla 1995. autorica ovoga napisa), pa stoga V¹ do 1948. nije bio izvor AR-a, a A to i nije mogao biti. Međutim, i u dijelu AR-a izrađenom nakon 1948., otkad je V¹ bio njegov izvor, mnoge u njemu zastupljene riječi nisu potvrđene. Ponešto treba otpisati na nedosljedno ispisivanje građe za AR, ponešto na nerazumijevanje teksta (V¹ je u transliteraciji bez interpunkcija zaista teško razumljiv), a dosta toga na uvjerenje da se - zbog latinske ili talijanske grafije posuđenica - radi o pravim stranim riječima. Nije se pomišljalo na to da je to nazivlje bilo svakodnevno (i višekratno) na usnama redovnica (i redovnika) koje su se tim molitvenicima služile i svakodnevno iz njih čitale svoja ofičja i svoje molitve i da se ono moralo usuglasiti s domaćim izgovornim mogućnostima, a i oni izrazi koji su izravno preuzeti iz latinskoga - kao navedeni naslovi pojedinih pjesama - morali su u toj svakodnevnoj upotrebi zazvučati domaće. Usputne usporedbe s Ć pokazale su da taj molitvenik ima znatno više prevedenica od naša dva latinička molitvenika, a upotrijebljene po-

⁸² AR XI, 854 s. v. *pričešće* potvrde su iz Bellina, Stullijeva i Voltiggijeva rječnika u liku *pričestje*, a iz Karadžićeva *pričešće* uz napomenu da se govori u Dubrovniku, ali ne doznajemo da li u liku sa *šć* ili *št* kao u našim potvrđama.

⁸³ U bilješkama navedene glagoljaške usporednice pokazuju da će se u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* u izdanju Staroslavenskog instituta naći nemali broj istih ili vrlo bliskih naziva. Ovi naši molitvenici, točnije njihovi predlošci, prepisivani su iz crkvenoslavenskih matica, a nazivlje je i u njima od polovice 13. st. naovamo sređivano po zapadnom obredu i latinskom uzoru. Navedeni glagoljaški primjeri pokazuju viši stupanj adaptabilnosti posuđenica, odnosno njihovu izrazitiju integriranost u hrvatski jezični sustav, nego ovdje navedene posuđenice iz dvaju razmatranih dubrovačkih molitvenika.

suđenice izrazitije su odomaćene od onih u V¹ i A, što bi moglo značiti da je taj molitvenik bio namijenjen manje obrazovanoj sredini.⁸⁴ Navedeni primjeri pokazuju da između V¹ i A nema bitnih razlika (osim lagane pretežitosti latinskih naziva u A) i da su (premda sastavljeni od različitih neposrednih predložaka, nastalih različitim "dotjerivanjem" nekadašnjih pramatica) služili više-manje podjednako obrazovanoj (redovničkoj) sredini. Rijetke razlike u navođenju svetaca u litanijama mogle bi možda ukazati na pripadnost određenim redovima. I na kraju treba reći kako ovakva naizgled neznatna istraživanja upućuju na potrebu izrade starohrvatskoga rječnika koji bi obuhvatio što više takvih izvora, a građu iz njih pocrpao pomoću računalnih metoda, u kojima su izgledi za propuste svedeni na najmanju moguću mjeru.

LITERATURA

Djela JAZU 31, Zagreb 1934.

Fancev, F. 1934: Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve. *Djela JAZU* 31, JAZU, Zagreb, I-CII.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Ur. A. Badurina, Sveučilišna naklada Liber - Kršćanska sadašnjost - Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1979. (kratica LK).

Malić, D. 1993. Konsonantizam "Žića svetih otaca", *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 19, 179-212.

Malić, D. 1995: Glasovne pojave u "Odlomku Korčulanskoga lekcionara", *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 21, 103-124.

Malić, D. 1996: Hrvatski latinički molitvenik u Arhivu HAZU, *Filologija* 27, 63-96.

Malić, D. 1997: *Žića svetih otaca-hrvatska srednjovjekovna proza*, Matica hrvatska - Institut za hrvatski jezik, Zagreb.

Mihaljević, M. 1996. Novootkriveni Pašmanski fragmenti brevijara. *Slovo* 44 46, Zagreb, 99-170.

⁸⁴ Ovdje bi trebalo navesti često ponavljanu Rešetarovu tvrdnju da se ćirilica upotrebljavala ne u Gradu, nego u njegovoj okolini, koju on izriče bez dovoljno čvrstih argumenata. Ali za ovaj molitvenik to bi doista moglo vrijediti.

- Pantelić, M. A. 1996. Drivenički odlomak glagoljskoga brevijara iz 15. stoljeća. *Slovo* 44-46, Zagreb, 85-97.
- Putanec, V. 1985. Novi prilozi za povijest hrvatskih inkunabula 15. stoljeća. *Čakavska rič* 1/13, Split, 3-56.
- Rešetar, M. 1933: Dubrovački zbornik od god. 1520, *Posebna izdanja SKA C, Filozofski i filološki spisi* 24, V-X, 1-298.
- Rešetar, M. 1938a: Rječnik i dikcija pjesama Račinina zbornika, *Rad JAZU* 260, 1-55.
- Rešetar, M. 1938b: Jezik srpskoga Molitvenika od g. 1512, *Glas SKA CLXXVI, Drugi razred* 90, 172-239.
- Rešetar, M. i Đaneli, Ć. 1938: Dva dubrovačka jezična spomenika iz XVI vijeka, *Posebna izdanja SKA CXXII, Filozofski i filološki spisi* 32, XI-LXXI, 1-187.
- Rešetar, M. 1952: Najstarija dubrovačka proza, *Posebna izdanja SKA CXCII, Odeljenje literature i jezika* 4, 1-116.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, I XXIII, Zagreb 1880-1976. (kratica AR).
- Šimić, M. 1996. Samoborski fragmenat glagoljskoga misala, *Slovo* 44-46, Zagreb, 63-83.
- Tandarić, J. L. 1993. Hrvatski marijanski oficiji, u: *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*, Zagreb, 276-279.
- Zore, L. 1892, 1893, 1899, 1907: Paljetkovanje, *Rad JAZU* 108, 209-236; 110, 205-236; 114, 221-236; 138, 55-69; 170, 200-230.

GLEANNING THROUGH CROATIAN OLDEST PRAYER-BOOKS

Summary

The paper covers the terminology of prayer-books in Croatian oldest prayer-books - 'Croatian Prayer-book in Vatican Library' (V - about 1400) and 'The Prayer-book from Dubrovnik' (in possession of the Library of Academy) (A - mid. 15th c.) - both of Dubrovnik's provenance. The terminology consists of indigenous and loan words which are often equivalents. The loan words come from Latin and Italian, and only rarely from Church-Slavonic as remnants of the mainstream. Different forms of individual words result from different protographs of particular parts in the prayer-book. There are no crucial terminological differences between the two above mentioned prayer-books,

and for most of the terms, the prayer-books contain the oldest known or unique attestation.

key words: final praying formulae, names of holidays and weekdays, names of sacraments, the names of praying 'hours', the names of praying texts, the terminology of prayer-books

ključne riječi: molitveničko nazivlje, nazivi blagdana i dana u tjednu, nazivi molitvenih "časova", nazivi molitveničkih tekstova, nazivi sakramenata, završne molitvene formule

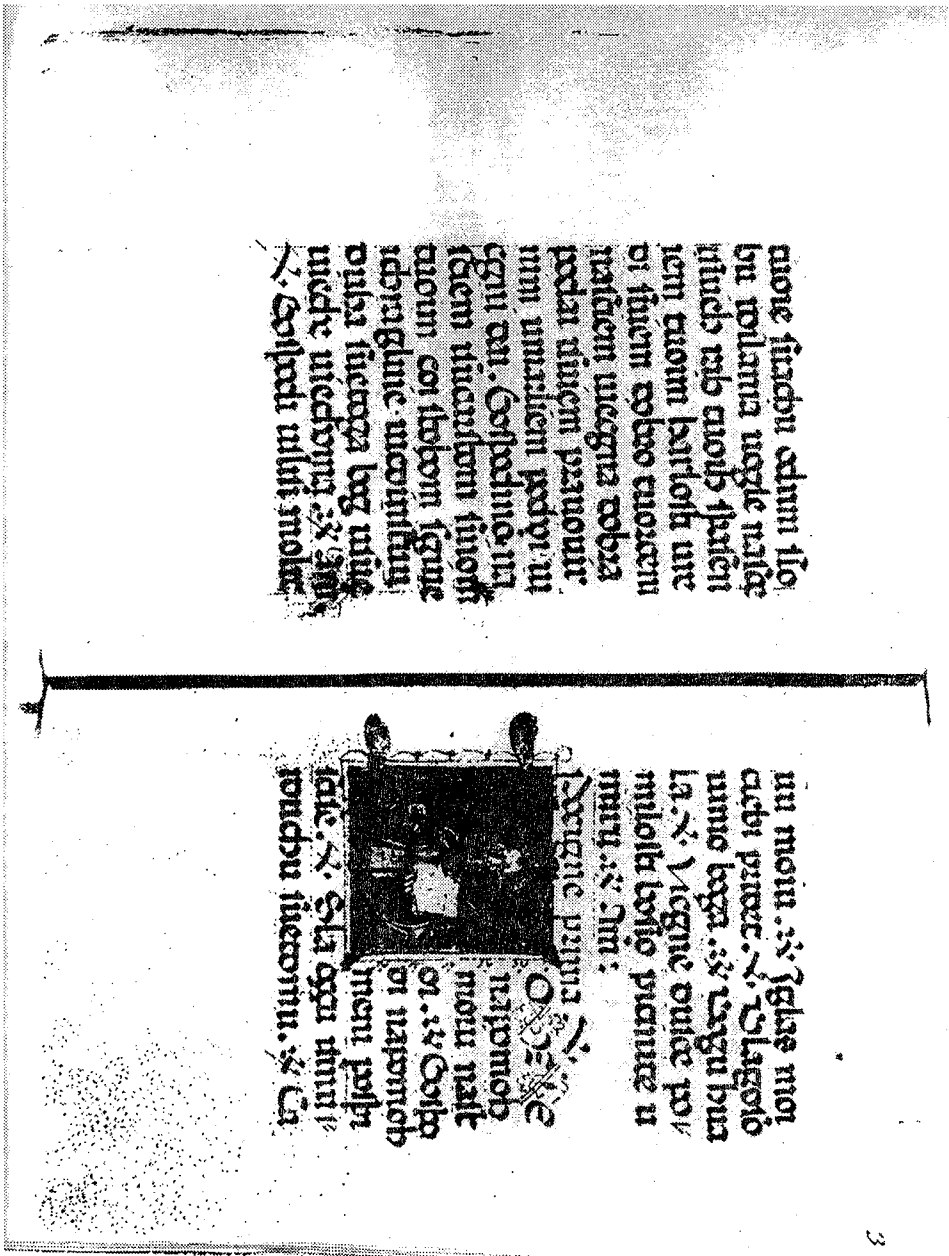
ihucri goshoda. O lago
 soume ihoue clouelidri
 goshoda. blagosoume u
 ornet goshoda. builme i
 priusa notice gnega um
 odi. O lagosoume popou
 goshodgan goshoda. blago
 soume talu goshodgan go
 shoda. O lagosoume omi
 idouice priucomogoshod
 ra blagosoume priyedo
 omi ihucri ihucri gosh
 oda. O lagosoume ma
 ma shira misad goshod
 ra. builme ipriusa notice

gnega unmede. O lagos
 omimo eya ihua iouha
 ihucria. builme ipriusa
 notice gnega unmede. O
 lagosoume ihucri goshoda
 maungra nebelidri. na
 gden ihucri ipriusidri
 ihu uude. ih: Blige
 na dri u odgoshodma te
 re tokom pleci ihucri
 priusidri. ih: Laga
 ihucri: Nillam :
Ihucri goshoda ihucri bu
 ilme gnega unmede. O
 uilme gnega ihucri ihucri

ipublazemni pupououšec
in icaglice pobualie gnu
2. Dugu buala: Dieim.
Dulaama gospeze inf
gna nactiuefami choi
te lafoz pumuez cola
icli gnega fuetim parti
E co cta nam otoufeci
ofuabaz nam fuetim po
rogenem dauochimo ne
che flico fueti unebzhi
oblach ftoezera icli
gna uifnega ouoz icli
iurata fueti puifuetla
fguocom tam potiem ie

buulare negamoi unogo
chie uehcaua gnegonia
fa ualre gnega uatim
nib uichoz. bualre gne
ga uichib uozgamib
ualre gnega icimbaleh
cohozgamib. bualre gne
ga uimbaleh cohoz au
icohim E uach durb bua
lic gosheda. Slaua oxi.
am. Lepi icli icafina cbi
icewidimida. ftafena ca
cho ftamoni iafup uehia
fena. Capitulo.
Goncem chieu fionide

Slika 2: V¹, str. 29v-30r

Slika 3: V¹, str. 33v-34r

31
mohru choim tuo icsi
murnu bta uegnegus.
Sui sicut tuoi: Omni mo
licu ulti nasterseue ad
maruma:*

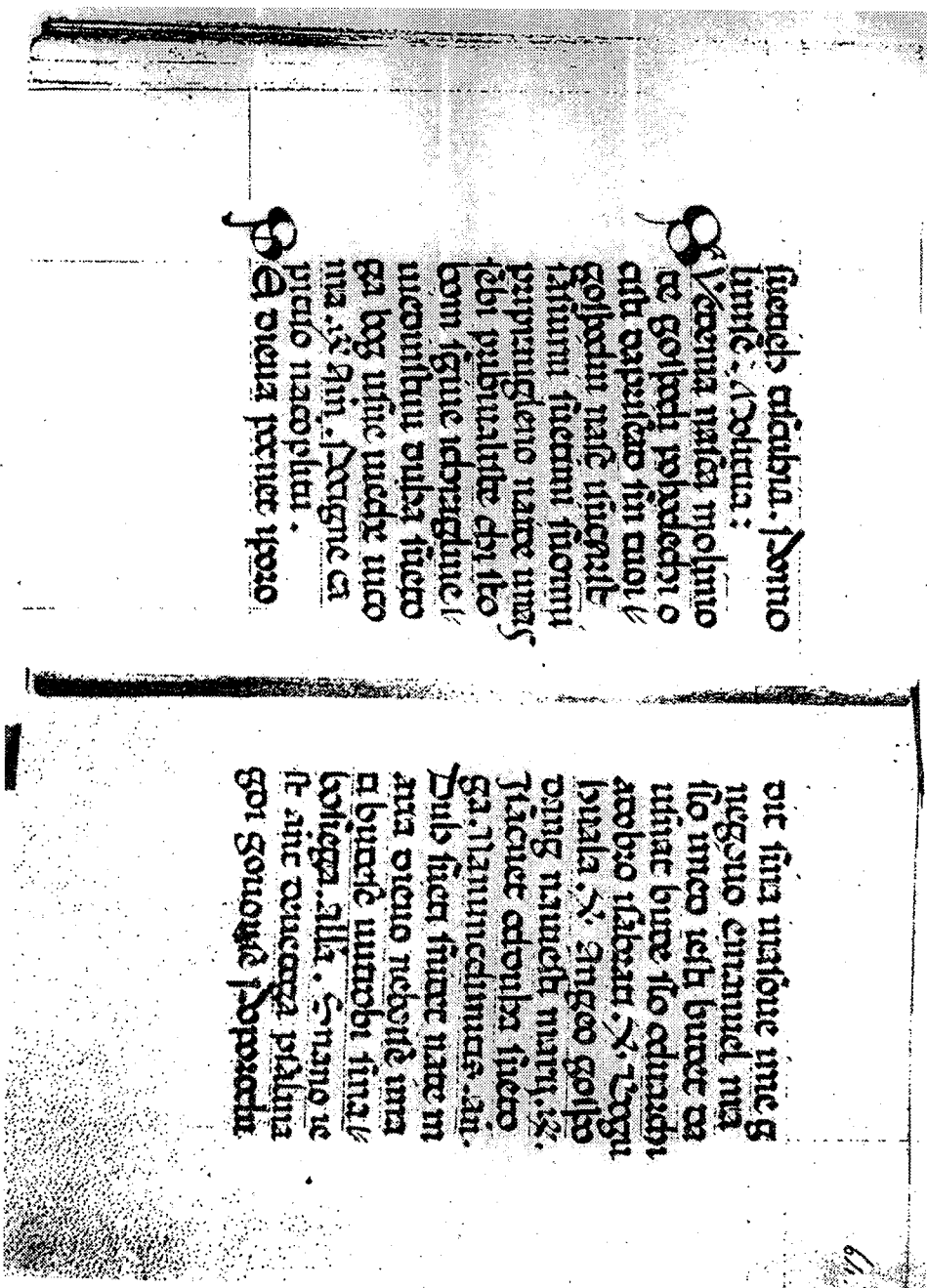
Deique ticia

napomoh motu nstoy:
ix: Cospodi napomoh me

in postremitate. N. S. Lau.
ix: Cacho. Alla. Dicitur:
Domem ihsente itoga
reglu. Omni pcedu ulti u
pami. Anna vico. N. S.
Cospodimu ceta usgru
Nuch uizab uisulime.
Cospodi itaru omu mo
in eduit neprucomib.
ued icsicha slich C to ca
ice tibi ut ito pulosice
tebi cha icsichu Lagum.
E ante filoga isstene
saugrom puligum
O me mem iere igalost

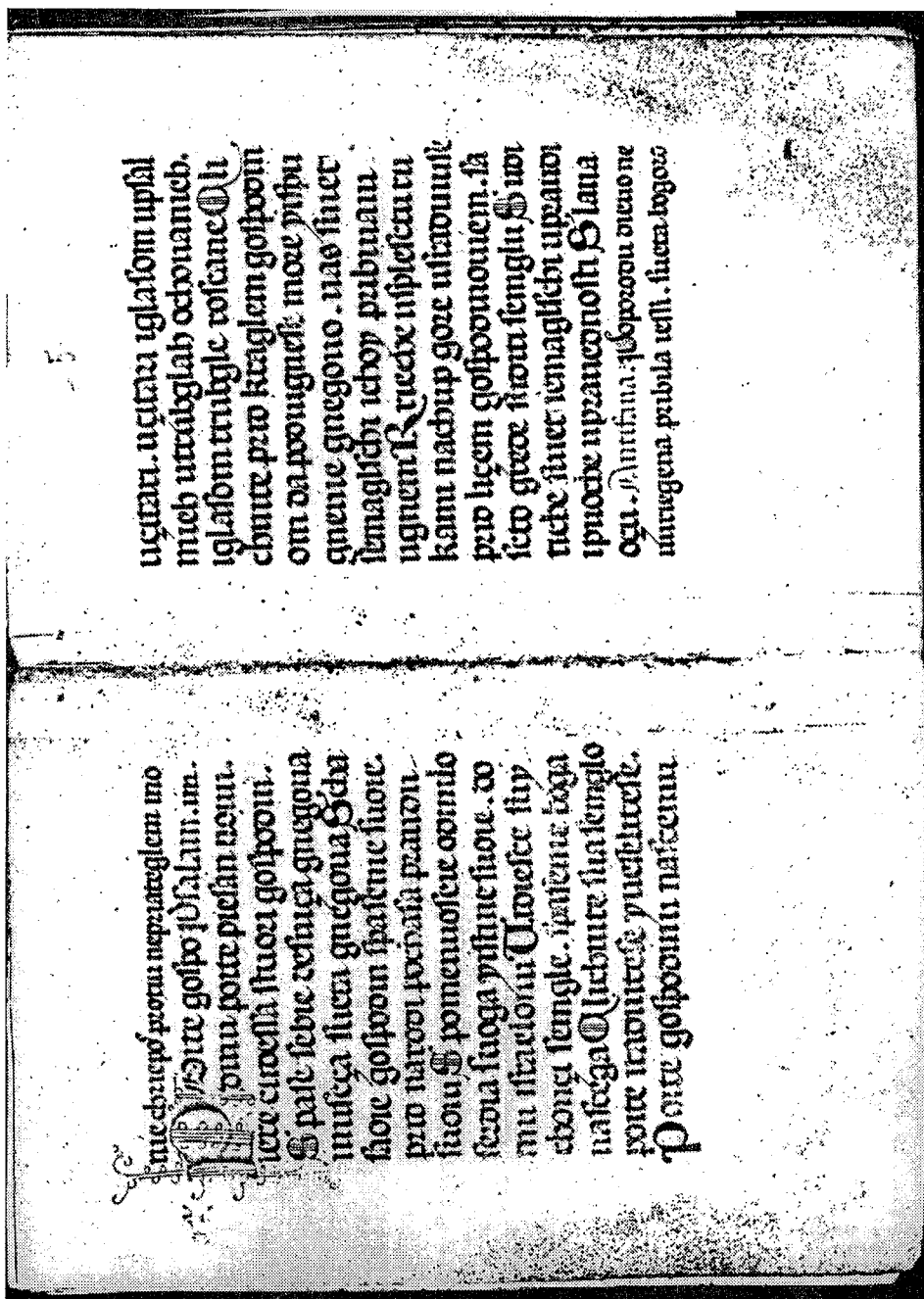
Slika 4: V¹, str. 38v-39r

fuerat cūcūbra. **P**omo
 hūmē. **V**eneranda matēa mōhūmo
 re gōstōdī pōpōdēdī o
 cūbī dāpūfātō fūi tūoī
 gōstōdī nāfē uīgnatē
 fāhūmū fūctūm fūomū
 pūpūnglētūo nāre unāf
 tōbī pūbūuātūe cūi tō
 com fūgnē rēpūnglēt
 uēomūhūū dūbā fūctō
 gā hōg uīfūe uēdē uīcō
 mā .i. fūm. **P**ōgnē cā
 pūcūo nācōplūū.

Pout fūra uīatōne mīe g
 negotio emmanuel mā
 fūo mīcō iēfū būctē cā
 uīfūat būre fūo cōmūbū
 aobūo rābūatū .i. rōgu
 būuā .i. Angēo gōfō
 dāng nāuētū mānū .i.
 Tūctūet cōmūbā fūctō
 gā. Mānūcōmūctū .i. an.
 Dūb fūctū fūctē nāre m
 ānā dīcūo nēbūfē mā
 cā būctē uīctōbī fūnā
 bōlēgā .i. fū. **S**ūmō uē
 fū nīc cōmūctū pūlūnā
 gōī cōmūctū pōpōdēdī

Slika 5: V¹, str. 63v-64r

nie chripo' prouti neprategleni mo
Porte gospo idialim. am.
pomu porte plesan neim.
tere curoella suora gosporom.
S pale sebie refuga gnegona
imuleca suera gnegona S da
shore gosporom spafeme suore.
prto narosi poraia prantou
suoru S pomenuosere oomdo
serua suoga ystine suore. co
mi straeloni Uroesce sly
chouci senglle. ipateme toga
nastega Qichuire sua sengllo
porte itonitese yuestitese.
Porte gosporom naracem.

5
uctari. uctari iglasom upsal
mieh utrabglah ochonamicb.
iglasom trubgle rofame. **Q**u
chuire prto kraglem gosporom
om da porouguet. more ysbu
qnerie gnegono. nas sicut
semaglschi ichoy pubimam
ugnem. **R**icce nplestetu tu
kami nachup gore ulatoumle
prto licem gosporomnem. sa
seto grece sirom sengllo. **S** uoi
ticke sicut semaglschi uparoi
ipuoche upraucnohti. **S** lana
ocu. **S** iustina. **S** opozou oicuo ne
imregena prabila icti. suera bogoro

Slika 6: A, str. 4v-5a

Kachoi uslonu utriergena
 1. Ieslam, migraion postuchena
 radogier: podobite, puenisile
 mu oblati moia: shuchouentib
 se ipuochu calhomu, puenitib
 bogia mogia zosharnie gnegoro
 shuphugiemu fueret ichtarcan
 re moue. **Ep** sho goshoime pom-
 lini nae. **It** shogu buala. **It**
 Blascena iesli marie doia boga pone
 se tuogei fuch: Kooila iesli chire thao
 ri, punuecke pribuafic oena. **V** Eora
 na maiza mlodti pima, goshoim tho
 bom: Kooila iesli chire fuori, punue
 che pribuafic oena. **U** rime trena

Kachto cezar usfascena bib
 ubanu. ikachto cepries
 nagori shonitshoi: Kachto palma
 usfascena ieslam ikarelli. ika
 cho nashenie rufe puerichu.
 Kachto nashna ukrafscenana
 poguch. ikachto rela ushoseni
 bib purnozab: Kachto gnamom
 iballim, aromatifne blagobuan
 ie cab, ikachto miro iharzno
 zab uogmu blagobuanna. **Ep**
 sho goshoime pomlin nae. **It**
 shogu buala. **It** Suera yshim
 iesli fucra oeno manie. shache buale
 zoshoina: shere itex dice shougex pra

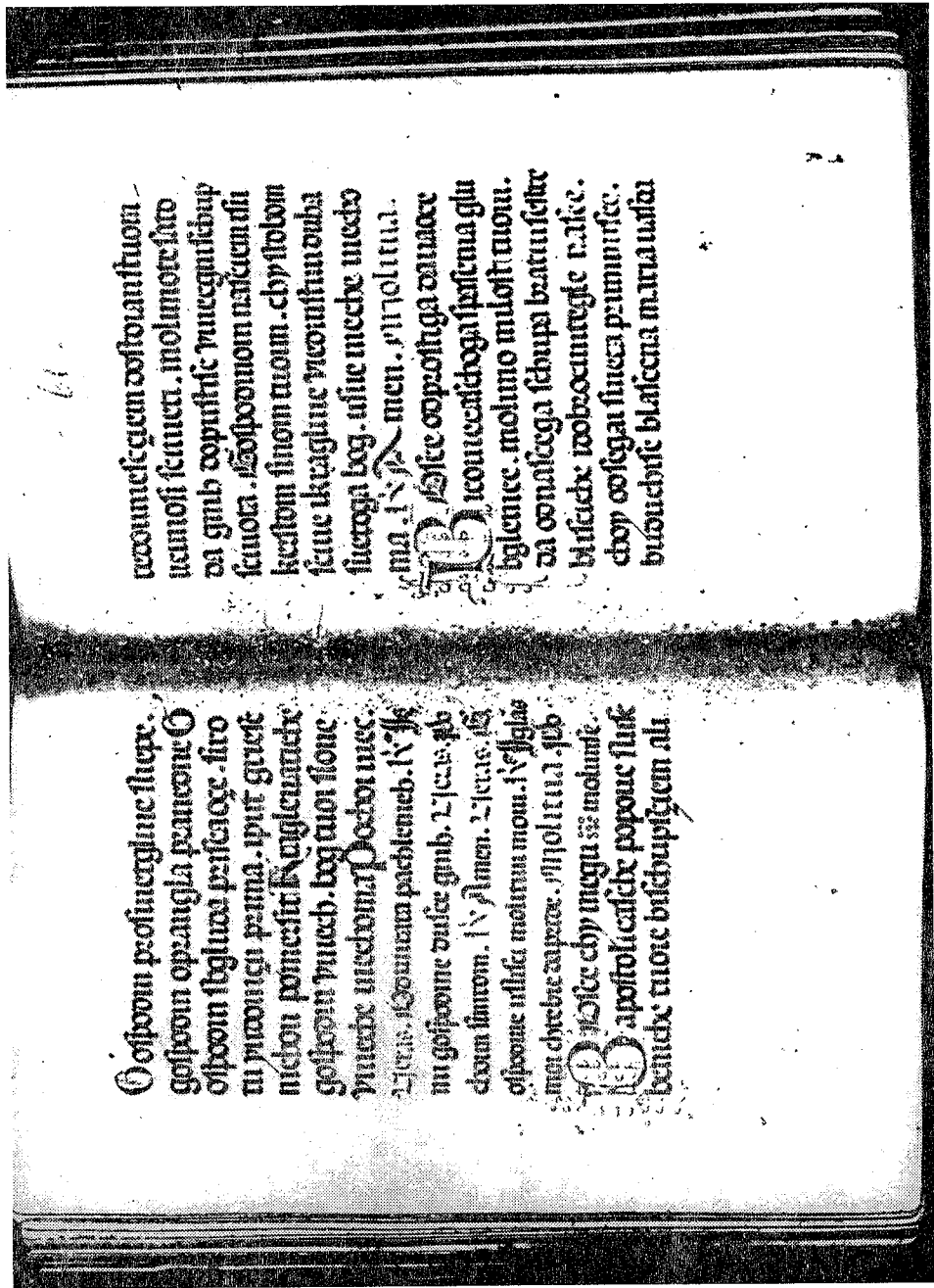
Slika 7: A, str. 6v-7r

-8-

usno. **K**ant bog nate. **V**sihohi lipu
 och. nator suconichte. profi faobit
 skenski. za cum sup tuom pomoch.
 choy. ctum tuore suco spomenute.
Iste ubete iste siouce praueno. **K**ant
 bog nate. **S**lana oca sfinu joubu sine
 tomi. **K**ant bog nate. **C**e idem
Iste bogu bualimo. **T**e
 be gosspoma sponuca
 mo. **C**e be megnega
 oca. **S**ia senglapoetine
Cebi sup angeli. **T**ebi melvli sine
 mochi. **C**ebi cherubin vicasta.
Mozmagukamem glasom upyu
Suet Suet. **S**uet gosspom bog

sitior. **D**una velli melvli sine
 gla. **V**elicasta slane tuore. **C**e
 te slani. **A**postolona cho. **C**ete
 prochoza. **B**uaglembroz. **C**e
 be micenika sinetla. **B**uali uoi
 ska. **C**ete postueti ossemagla.
 siera sponuca serqua. **O**ca tes
 meznaga velicasta. **P**oceno.
 ga vraga istnoga. **I**conoga. **S**ina
Buetoga iofete. **I**uzstogla du
 ha. **C**istl kragl slane kaste. **C**e
 oca uueni sin elli. **C**e naoslobo
 gene prumia cloueka. **M**esi
 pogrozio diene utrobu. **C**e vobu
 sci snerne miere. **O**uozio elli

Slika 8: A, str. 7v-8r

Slika 10: A, str. 65v-66r